

فصلنامه علمی-ترویجی مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی (فروغ وحدت)
سال دهم / دوره جدید / شماره ۳۷ / پاییز ۱۳۹۳
صص ۸-۲۲

حدود در فقه مذاهب اسلامی؛ دشواری در اثبات، تیسیر در اسقاط، شدت در اجرا

• محمدیوسف ناصری فورگ

عضو هیئت علمی گروه حقوق دانشگاه آزاد اسلامی بیرجند

naseri@iaubir.ac.ir

• عبدالحمید خسروی

کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول)

hamid_khosravi66@yahoo.com

• محسن نورپور

کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه فردوسی مشهد

nourpour.mohsen@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۲/۶، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۸/۳

چکیده

مجازاتهای حدی، کیفرهای شرعی معین، ثابت، نسبتاً شدید و با کیفیتهای معلوم در قبال نقض ارزشهای اساسی و مطلوب شارع وضع شده‌اند. عظمت و جایگاه این دسته کیفرها، به حدی است که در آیات متعدد قرآن و روایات، بر لزوم اهتمام به آنها و سودمندی و منافع حاصل از اجرای آنها، تأکید فراوان شده است. به‌رغم تأکید فراوان بر جایگاه آنها، بر اساس منابع و سیره بزرگان اسلام، نه تنها کشف و اثبات جرایم مستوجب حد، به شدت محدود و دشوار شده، بلکه همواره بر بزه‌پوشی و عدم اثبات آنها تأکید گردیده است، حتی در موارد محدودی که جرم حدی اثبات می‌شود، موانعی وجود دارند که اجرای مجازات را با چالش مواجه می‌سازد؛ ابزارهایی مثل توبه و درء به شبهه، از موارد ساقط‌کننده حدود به شمار می‌آیند. با دقت نظر در موضوع می‌توان این تعارض ظاهری را تحلیل علمی و منطقی نمود؛ به این صورت که شارع در گام نخست با وضع مجازاتهای سنگین در قبال نقض برخی از ارزشهای اساسی، سعی کرده با به نمایش گذاردن عظمت حدود و شکوه آنها، مانع ارتکاب این جرایم شود و در گام بعد، با تأکید بر همین عظمت و با نگاه اصلاحی و تربیتی به کیفر و کنترل آثار سوء احتمالی اجرای مکرر حدود در جامعه، در پی محدود نمودن اثبات جرایم حدی برآمده است. به عبارت دیگر، این شدت مجازاتها، کارکردی نمادین در جهت حفاظت از ارزشها دارد. البته در موارد محدود به عنوان تنها راه ممکن، که مقاصد و اهداف مجازاتهای حدی تنها با اجرای آنها محقق می‌شود، مجازات حدود قابلیت اجرا پیدا نموده و بر مرتکبان این جرایم اعمال می‌شود.

کلیدواژه‌ها: مجازاتهای حدی، عظمت حدود، اجرای حدود، اهداف حدود، ارزشهای شارع، فلسفه مجازات.

مقدمه

در هر سیستم کیفری، مجموعه اصول و قواعدی در خصوص جرایم و مجازاتها وجود دارد، تا هدف قانون‌گذار از وضع احکام قانونی تحقق یابد. نظام کیفری اسلام نیز از این قاعده مستثنی نبوده و به خصوص برای اجرای مجازاتهای حدی، اصول و ضوابطی در نظر گرفته است. در فقه اسلامی، حدود از موقعیت و جایگاه خاصی برخوردار و در کتب و منابع فقهی، باب مفصلی به این نوع مجازات اختصاص یافته است. ابعاد پیچیده این نوع مجازات و دقت نظر خاص شارع در وضع و به کارگیری و بیان دقیق مسائل مربوط به آن، وجه تمایز حدود از سایر مجازاتها از جمله تعزیرات می‌باشد.

عظمت و جایگاه حدود که خود ناشی از اهمیت و جایگاه ارزش‌هایی است که نقض آنها، تهدید و توییخ شارع را به همراه دارد، به قدری است که براساس روایات، اجرای یک حد از حدود شرعی، از باران ۴۰ شبانه روز بر زمین خشک سودمندتر تلقی شده است. به همین دلیل یکی از وظایف مهم حاکم اسلامی، اهتمام به اجرای حدود معرفی شده است. در این دسته از مجازاتها، نه شفاعت و کفالت از مجرم مورد قبول است و نه کسی حق دارد در میزان و کیفیت آن تغییری ایجاد نماید.

به‌رغم تأکید شارع بر اهمیت و اجرای حدود و شدت عمل در مقابله با گونه‌های شدید تجاوز، علاوه بر سیاست بزه‌پوشی، موانعی بر سر راه اثبات و اجرای حدود وجود دارد که به دو دسته قابل تقسیم است: دسته اول، موانع اثباتی که در عمل اثبات حدود را بسیار دشوار می‌نماید. دسته دوم، موانع اجرایی که حتی در شرایط اثبات بزه نیز، اجرای مجازات را بسیار دشوار می‌سازد. از جمله این موانع، ایجاد شبهه و اعمال قاعده درآ می‌باشد.^۱ مسیر بسیار سخت اثبات این جرایم و نیز عوامل متعددی که موجب

۱. «عظمت نمادین حدود و موانع اجرایی آن؛ تأملی فلسفی و جامعه‌شناختی»، صص ۷۸-۸۰.

سقوط مجازات می‌گردد، این ابهام را موجب می‌شود که اراده‌ای جدی برای اجرای حدود وجود ندارد.^۲ تأکید بر بیان عظمت و جایگاه حدود و اجرای آنها از یک سو و ایجاد موانع جدی در مسیر کشف، اثبات و اجرای جرایم مستوجب حد، از سوی دیگر و نیز علت و چرایی این تعارض در سیاست کیفری اسلام، مسئله مهم و پیچیده و در عین حال دقیقی است که در سیاست کیفری اسلام در باب حدود به چشم می‌خورد. در این نوشتار به تشریح آن پرداخته می‌شود.^۳

عظمت حدود

در شرع اسلام، حدود از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است که از جهات مختلف قابل بررسی می‌باشد. در این مبحث ابتدا عظمت حدود در کلام و بیان شرع و سپس عظمت و شأن حدود از حیث اجرای آن مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱) عظمت در تشریح

قاعده کلی در قانون‌گذاری این است که خود واضع قانون یا شارع در درجه اول، توجه پیروان و مجریان قانون را به جایگاه و عظمت آن قانون جلب نموده و بر آن تأکید می‌ورزد. در جرایم و مجازاتهای حدی نیز واضع آنان که همان شارع مقدس باشد، بر جایگاه و اهتمام به آن تأکید فراوان دارد. در زیر برخی از آیات و روایات مربوطه برای نمونه ذکر می‌شوند.

باید توجه داشت که در هیچ آیه‌ای از قرآن، حدود به معنای مجازات نیامده، بلکه به معنای مجموعه احکام الهی به کار رفته است، اما در چندین آیه و در ضمن بیان جرم و مجازات حدی، به صراحت به جایگاه حدود و تأکید بر عظمت آن پرداخته شده است^۴ که خود نشان از اهمیت و نگاه با عظمت شارع مقدس

۲. همان، ص ۸۱.

۳. جهت تحلیل موضوع از دید فلسفی و جامعه‌شناختی، رک: همان، صص ۶۷-۹۲.

۴. فقه الحدود و التعزیرات، ص ۳۶.

به بحث حدود دارد.

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ»؛^۵ «زن و مرد زناکار را هریک ۱۰۰ ضربه بزنید و اگر به خدا و روز قیامت ایمان دارید، مبادا که در حکم خدا نسبت به آن دو دستخوش ترحم گردید و باید که به هنگام شکنجه کردنشان گروهی از مؤمنان حاضر باشند». نیز فرموده است: «وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ»؛^۶ «کسانی را که زنان عقیف را به زنا متهم می‌کنند و چهار شاهد نمی‌آورند، ۸۰ ضربه بزنید، و از آن پس هرگز شهادتشان را نپذیرید که مردمی فاسق‌اند». همچنین در قرآن کریم به قطع دست دزد فرمان داده است: «وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»؛^۷ «دست مرد دزد و زن دزد را به کیفر کاری که کرده‌اند، ببرید. این عقوبتی است از جانب خدا، که او پیروزمند و حکیم است». در مورد جرم محاربه نیز آمده است: «إِنَّمَا جِزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ»؛^۸ «جزای کسانی که با خدا و پیامبرش جنگ می‌کنند و در زمین به فساد می‌کوشند، آن است که کشته شوند، یا بر دار گردند، یا دستها و پاهایشان یکی از چپ و یکی از راست بریده شود، یا از سرزمین خود تبعید شوند. اینها رسوائیشان در این جهان است و در آخرت نیز به عذابی بزرگ گرفتار آیند».

علاوه بر آیات قرآن، در روایات متعدد از معصومان(ع) نیز بر جایگاه حدود تأکید شده است و ایشان توجه به حدود را در جامعه ضروری دانسته‌اند. در روایتی پیامبر اکرم(ص) می‌فرماید: «یک روز پادشاه عادل، از باران ۴۰ روز بهتر است و اقامه یک حد از عبادت یک سال سودمندتر است».^۹ پیامبر(ص) در حدیث دیگری می‌فرماید: «اقامه یک حد از حدود الهی، بهتر از باران ۴۰ شب بر سرزمین خداوند است».^{۱۰} امام باقر(ع) نیز می‌فرماید: «اقامه یک حد در زمین برای آن پاک کننده‌تر از باران ۴۰ شبانه روز است».^{۱۱} بنابراین از بررسی آیات و روایات وارده در عظمت حدود، پی می‌بریم که حدود در نظر شارع از اهمیت و جایگاه والایی برخوردار بوده و کوچک‌ترین تردیدی در عظمت و اهمیت آنها در نگاه شارع وجود ندارد.

۲) عظمت در اجرا

عظمت مثال زدنی، هیبت و شکوه مجازاتهای حدی که نمودی از اوامر و تشریحات شارع حکیم و مقدس است، بیش از هر عرصه و مقامی، در مقام اجرای آنها، نمود پیدا می‌کند؛ به این معنا که برای اجرای حدود، یکسری تشریفات و آدابی در شرع اسلام در نظر گرفته شده که عظمت بی‌ظنیری از این نوع کیفر به نمایش می‌گذارد. علاوه بر این، شدت نسبی که این مجازاتها در مقایسه با دیگر مجازاتها مثل تعزیرات دارند و نیز قطعیت اجرای آنها بعد از طی تشریفات خاص رسیدگی و ثبوت حکم، همگی حکایت از عظمت والای حدود دارند. در این بخش عظمت حدود بر این اساس بررسی می‌شود.

الف) تشریفات اجرای حدود

بعد از طی مراحل مفصل و دشوار کشف و اثبات جرایم مستوجب حد و عدم توقف یا سقوط مجازات حدود، مرحله اجرای حد بر مجرم نیز، مستلزم تشریفات خاص بوده که باید در اجرای حد مورد توجه متولیان

۵. نور، ۲.

۶. نور، ۴.

۷. مائده، ۳۸.

۸. مائده، ۳.

۹. الحیة، ج ۲، ص ۶۷۲.

۱۰. سنن ابن‌ماجه، ج ۲، ص ۸۴۸.

۱۱. گزیده کافی، ج ۶، ص ۲۰۱.

اجرای حد قرار گیرد که به نوعی نمایندگان حکومت اسلامی هستند.

در نظام کیفری اسلام هر مجازات حدی یک نوع خاص تشریفات را می‌طلبد که این آداب در راستای اهداف مورد نظر شارع از اجرای مجازات، مثل اصلاح مجرم، بازدارندگی عمومی، رضایت خاطر بزه‌دیده و ... قابل توجه هستند. به عنوان مثال حد رجم یکی از حدودی است که با تشریفات خاصی - مثل دفن کردن تا سینه، رو به قبله بودن، سنگ زدن ابتدایی توسط حاکم و اندازه سنگها - اجرا می‌گردد^{۱۲} که همگی جلوه‌ای عظیم از این مجازات را ترسیم می‌کنند.

ب) شدت حدود

انسانها نوعاً برای انجام هر کاری، هزینه‌ها و منافع حاصله از آن عمل را محاسبه می‌کنند و معمولاً زمانی اقدام به انجام کاری می‌کنند که منافع حاصله از عمل، بیشتر یا حداقل مساوی هزینه‌های آن عمل باشد. قانون‌گذاران سعی می‌کنند با وضع ضمانت‌اجراهای مناسب، تا آنجا که ممکن است هزینه‌های ارتکاب جرم را بالا ببرند، تا جلو ارتکاب جرم را بگیرند. این اقدام قانون‌گذار و دستگاههای پلیسی و قضایی عمدتاً با دو فاکتور اساسی انجام می‌گیرد: شدت و قطعیت مجازات. در فقه اسلامی نیز این دو فاکتور مورد توجه قرار گرفته است. علت این امر نیز جلوگیری از ارتکاب این جرایم است؛ زیرا جرایم حدی، اساسی‌ترین ارزشهای جامعه را هدف قرار می‌دهد و مهم‌ترین حرمتها را می‌شکند.

شدت مجازات حدود در دو حالت قابل بررسی است: اولاً؛ در شرایط عادی، ارتکاب جرایم مستوجب حد، مجازاتهای سنگینی در پی دارند. شدید بودن مجازاتهای حدی در مقایسه با انواع دیگر مجازاتها، بسیار ملموس و روشن است؛ زیرا براساس قاعده فقهی «التعزیر دون الحد»، مقدار مجازات تعزیری نباید بیشتر از حداقل مجازات حد باشد.^{۱۳} همچنین شدت حدود نسبت به

نفع و فایده حاصل از ارتکاب آنها بسیار بالا است، برای مثال تحمل ۱۰۰ تازیانه در حد زنا، آن هم با آن کیفیت و در حضور تعدادی از مؤمنان، هم از لحاظ جسمانی و هم از نظر معنوی و حیثیتی در ازای انتفاع و لذت کاذب لحظه‌ای و زودگذر، بسیار شدید بوده و کمتر انسان عاقلی حاضر می‌شود که چنین درد و رنج شدیدی را در قبال منفعتی کوتاه بپذیرد. ثانیاً؛ در شرایطی خاص، مجازاتهای حدی به حداکثر شدت می‌رسند و حذف مرتکب جرم از جامعه را به دنبال دارند. این شدت فوق‌العاده، غالباً در دو صورت بروز می‌کند: صورت اول، ارتکاب اعمالی که در وضعیت عادی از لحاظ اخلاقی و فطری، قبیح‌الایی دارند و غیر قابل تحمل هستند و به واسطه ارتکاب آن عمل در واقع مجرم استحقاق خویش برای تخفیف یا تساهل را از خود سلب نموده و مستحق مرگ می‌شود. به عنوان مثال زنا با محارم به قدری سنگین و غیراخلاقی است که به محض ثبوت و تحقق سایر شرایط، مجرم مستحق اشد کیفر می‌شود، چنان که در روایتی آمده است: «اگر کسی با زنی که از محارم او است زنا کند، با شمشیر ضربتی به وی زده می‌شود. ابایی نیست که شمشیر هر جای بدن او را بگیرد. چنانچه زن هم در این عمل شنیع راضی بود، کیفر او نیز چنین است».^{۱۴} صورت دوم، در برخی مواقع علل مشخصه عام مثل تکرار جرم موجب تشدید حداکثری مجازات حدود می‌شوند. بر این اساس، در صورت تکرار جرم حدی و اجرای حد تا دو یا سه دفعه (به اختلاف روایات و اقوال فقها و نیز اختلاف در جرایم) مجرم، مستحق اشد مجازات و مرگ می‌گردد.^{۱۵}

ج) قطعیت

ارزش وجودی هر قانونی بیش از آنکه به صحت، دقت، استحکام و گستردگی آن بستگی داشته باشد، به چگونگی اجرای آن بستگی دارد. اگر قانونی با صلابت و دقت تمام تنظیم شود، ولی در مرحله اجرا،

۱۴. الکافی، ج ۷، ص ۱۹۰.

۱۵. حقوق کیفری در اسلام، صص ۹۹ و ۱۰۰.

۱۲. مستدرک الوسائل، ج ۱۸، صص ۵۲ و ۵۳.

۱۳. قواعد فقه جزایی، ص ۳۱۳.

دچار ضعف گردد، در واقع آن قانون کارایی لازم را نخواهد داشت. بر همین اساس در نظام کیفری اسلام نیز چنانچه مجازاتها به خصوص حدود که در واقع اهداف متعالی و مهمی را در جامعه دنبال می‌کنند، از مراحل مختلف رسیدگی کیفری عبور نمایند و اجرای آنها مسلم گردد، با قاطعیت تمام اجرا خواهند شد؛ زیرا عزم قاطع بر اجرای حکم، عاملی بازدارنده به حساب می‌آید و اگر تابعان قانون بدانند یا احتمال دهند که این قانون در اجرای حکم ضعیف است، بی‌هیچ پروایی مرتکب جرم خواهند شد. بنابراین بالا بردن قطعیت اجرا در راستای بالا بردن هزینه‌های ارتکاب جرم، قابل توجیه می‌باشد. در این قسمت عمده‌ترین فاکتورهای قاطعیت حدود به اختصار بررسی می‌شود.

۱. عدم جواز تعطیلی

بر اساس روایات متعدد اسلامی اجرای حدود، جزء واجبات شرعی است و شرع از تعطیل نمودن و یا حتی کمترین چشم‌پوشی در خصوص حدود بر حذر داشته است، به طوری که در حدیث قدسی خداوند خطاب به پیامبر (ص) می‌فرماید: «یا محمد، هر کس حدی از حدود مرا تعطیل نماید، به تحقیق با من دشمنی کرده و با این کارش، مخالفت با من را طلب نموده است»^{۱۶} و نیز در روایتی دیگر آمده است: «... برای امام شایسته نیست که حد الهی را تعطیل نماید...»^{۱۷}.

۲. عدم جواز تأخیر

بر اساس روایات واصله، پس از اثبات جرم برای حفظ سلامت و جلوگیری از اشاعه فساد و فحشا در جامعه، باید حدود الهی را با سرعت هر چه بیشتر و بدون کمترین تأخیر اجرا نمود، مگر در مواردی خاص که از روی مصلحت، اجرای حد موقتاً به تأخیر افتد، مثل حالتی که زنی مستوجب حد و حامله است، یا اینکه نوزادش را شیر می‌دهد، بنابراین در چنین مواردی تا زمان رفع مانع، اجرای حد به تأخیر می‌افتد. در روایتی از حضرت علی (ع) نقل شده است که فرمود: «وقتی

که در اجرای حدود الهی، شاید و اگر باشد، حدود الهی معطل و متوقف می‌مانند»^{۱۸}. قانون‌گذار ایران نیز در قانون مجازات اسلامی سابق مصوب ۱۳۷۰ ش در خصوص منع تأخیر در اجرای حد زنا مقرر داشته بود: «حد زنا جز در موارد مذکور در مواد آتی باید فوراً جاری گردد»^{۱۹}. بنابراین حدود الهی پس از طی تشریفات رسیدگی و صدور حکم، باید بی‌درنگ به اجرا گذاشته شوند و نباید در اجرای آنها توقف شود.

۳. عدم جواز شفاعت

در مورد منع شفاعت در حدود الهی روایات متعددی از معصومان (ع) نقل شده است که نشان می‌دهند مسئله به مجازات رساندن مجرم چنان مهم است که به هیچ نحوی نمی‌توان در انجام آن سهل‌انگاری و وساطت نمود؛ زیرا وساطت و تبرئه کردن مجرم، علاوه بر اینکه موجب تضییع حدود الهی می‌شود، از دیدگاه انسانی و اجتماعی نیز باعث تجری و گستاخی مجرم و تشویق و ترغیب دیگران به ارتکاب جرایم و اشاعه جرم و گناه در جامعه می‌گردد. روایاتی با الفاظ مختلف از پیامبر و ائمه نقل شده که از شفاعت در اجرای حدود منع کرده‌اند. از جمله در روایتی آمده است که اسامه بن زید در مورد حدی به خدمت پیامبر (ص) رسید و شفاعت نمود، پیامبر در جواب اسامه فرمود: «آیا در مورد حدی از حدود الله شفاعت می‌کنی؟!...»^{۲۰}.

۴. عدم جواز کفالت

در نظام کیفری اسلام هر کس مرتکب جرمی شده باشد، باید خود او، بار کیفر عمل خود را بر دوش بکشد و کسی نمی‌تواند کفیل مجرم، در اجرای مجازات گردد. روایات متعددی نیز در این خصوص از پیامبر (ص) نقل شده است که کفالت در اجرای حدود را منع نموده‌اند. از جمله در روایتی پیامبر (ص) می‌فرماید: «حدود با شبهه ساقط می‌شوند و شفاعت و کفالت و سوگند در حد نیست»^{۲۱}.

۱۸. من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۵۰.

۱۹. ماده ۸۰ ق.م.ا.

۲۰. صحیح البخاری، ج ۸، ص ۱۶۰.

۲۱. من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۷۴.

۱۶. الکافی، ج ۷، ص ۱۸۷.

۱۷. الموطأ، ج ۱، ص ۲۳۷.

فقه‌های امامیه بر عدم جواز کفالت در حدود متفق می‌گیرند.

می‌باشند. فقه‌های اهل سنت نیز به جز شافعیها کفالت را مطلقاً در حدود نمی‌پذیرند، به عنوان مثال در فقه حنفی، کفالت در جمیع حدود حتی قذف که حق الناس است، باطل و غیر قابل پذیرش می‌باشد،^{۲۲} ولی فقه‌های شافعی معتقدند: در حدودی که به طور خاص حق الناس باشد، مثل قذف، کفالت قابل پذیرش است.^{۲۳}

موانع اجرای حدود

سیاست کیفری اسلام در خصوص جرایم مستوجب حد، دارای پیچیدگی خاصی است. از یک سو، سخت‌گیری و حساسیت بالایی که در فرایند اثبات جرایم حدود در نظر گرفته شده است و از سوی دیگر، موانع بسیاری که در اجرای مجازات آنها وجود دارد، عملاً اجرای حدود را امری بعید و دور از انتظار، کرده است،^{۲۴} به طوری که با توجه به این همه موانع جدی بر سر راه اجرای مجازات حدی، کمتر موردی می‌توان پیدا کرد که خالی از تمامی موانع بوده و شرایط کامل اجرای حد را دارا باشد. در زیر طی دو گفتار جداگانه، شروط سخت‌گیرانه در اثبات و موارد متعدد اسقاط مجازات حدود بررسی می‌شوند.

۱) شروط سخت‌گیرانه در اثبات

ادله اثبات جرایم حدی محدود بوده و برای پذیرش آنان به عنوان ادله ثابت کننده جرم حدی، شروط و ضوابط خاصی در شرع اسلام، پیش‌بینی شده است. این ادله عبارتند از: اقرار متهم، شهادت شهود و علم قاضی. در هر یک از این ادله، باید شرایط و ضوابط دقیق و خاصی رعایت شود، تا جرم حدی به اثبات برسد. در ادامه برخی از مهم‌ترین موانع اثباتی جرایم حدی و حساسیت شارع در پذیرش ادله اثبات جرم و نگاه شارع به کشف جرایم حدی مورد بررسی قرار

۲۲. الفقه علی المذاهب الاربعه، ج ۵، ص ۱۴۸؛ المیسوط، ج ۲۰، ص ۱۰۲.

۲۳. الفقه الاسلامی و ادلته، ج ۶، صص ۱۴۵ و ۱۴۶.

۲۴. «عظمت نمادین حدود و موانع اجرایی آن؛ تأملی فلسفی و جامعه شناختی»، ص ۷۷.

۲۵. حقوق کیفری در اسلام، صص ۴۸ و ۴۹.

۲۶. حدود الهی، ص ۵۲.

۲۷. قواعد فقه جزایی، ص ۲۱۲.

۲۸. جواهر الکلام، ج ۴۱، ص ۲۸۳.

حدی، اختلاف اندکی وجود دارد. نزد فقهای احناف برای اثبات جرم حدی مثلاً زنا، علاوه بر لزوم احراز شرایطی همچون عقل، بلوغ و ... برای اقرار کننده، چهار مرتبه اقرار در چهار مجلس نیز شرط است. پس از تکمیل اقرار نزد حاکم، لازم است از زمان، مکان، کیفیت ارتکاب و ... نیز سؤال شده و سپس جرم حدی به اثبات برسد.^{۲۹} ولی نزد فقهای شافعی و مالکی یک مرتبه اقرار نیز برای اثبات حد زنا کافی است.^{۳۰} علاوه بر این، در حالی که در امور مدنی، رجوع از اقرار تقریباً پذیرفته نیست،^{۳۱} در بحث حدود، در مواردی خاص مورد پذیرش واقع شده و موجب سقوط و تعدیل کیفر، می‌گردد (چنان که قبلاً گذشت) که این خود بر پیچیدگی اثبات جرم و صعوبت اجرای کیفر مورد نظر شارع، می‌افزاید.

۲. کیفیت و نصاب شهادت

یکی دیگر از ادله اثبات جرایم حدود، حضور عده‌ای شاهد و شهادت دادن آنها بر ارتکاب جرم است. در اسلام، ادای شهادت از اهمیت خاصی برخوردار است، به طوری که با شهادت، له یا علیه کسی، ممکن است کسی محکوم به کشتن گردد، یا کسی دیگر از زیر بار اتهام خلاصی یابد. به جهت اهمیت فراوان آن است که در شرع اسلام، هر نوع شهادتی مورد قبول واقع نمی‌شود، بلکه برای آن شرایط و ضوابط خاصی را در نظر گرفته است. علاوه بر اینکه در هر جرمی، باید تعداد معینی از شهود، شهادت بدهند، باید در شهود و شهادت نیز شرایط خاص و مفصلی باشد، تا جرم حدی اثبات شود.

۱- شروط شهود

اولاً؛ برای اثبات جرم حدی، شهادت هر شخصی پذیرفته نمی‌شود و شاهد باید دارای اوصافی باشد که شهادتش استماع شود. از جمله این شرایط عبارتند از:

بلوغ، عقل، اسلام، ایمان، عدالت، طهارت مولد و نفی اتهام.^{۳۲} ثانیاً؛ در هریک از جرایم حدی، نصاب معینی با توجه به جنسیت شهود، برای اثبات آن جرم در نظر گرفته شده است. جرایم زنا، لواط و مساحقه با شهادت چهار مرد اثبات می‌شود و شهادت زنان این جرایم را اثبات نمی‌کند، مگر در زنا مستوجب رجم که با شهادت سه مرد و دو زن نیز ثابت می‌شود. چنانچه زنا مستوجب تازیانه باشد، با شهادت دو مرد و چهار زن نیز قابل اثبات است. دسته‌ای دیگر از جرایم حدی با شهادت حداقل دو مرد اثبات می‌شوند که عبارتند از:

قذف، سرقت، شرب خمر و قوادی.^{۳۳}

ثالثاً؛ همه شهود در یک زمان و مجتمعاً برای اقامه شهادتشان نزد قاضی شرع حاضر شوند و گرنه، نه تنها جرمی را اثبات نمی‌کنند، بلکه بر شهودی که اقامه شهادت کرده‌اند، حد قذف نیز جاری می‌شود. این مطلب از روایات متعدد نیز به دست می‌آید. در خبر سکونی از امام صادق (ع) از امیرالمؤمنین علی (ع) نقل شده است: «سه نفر شهادت به زنا مردی دادند و امیرالمؤمنین فرمود: گواه چهارم کجا است؟ عرض کردند: الآن می‌آید. حضرت فرمود: سه نفر شاهد را حد قذف بزنید؛ زیرا در اقامه حد ساعتی مهلت داده نمی‌شود».^{۳۴} همچنین لازم است شهود جرم بر شهادتشان باقی بمانند و در صورت عدول از شهادت، جرم حدی ثابت نمی‌شود.

۲- شروط شهادت

علاوه بر شروط شاهد، خود شهادت نیز باید شرایطی را دارا باشد که در محکمه پذیرفته شود:

اولاً؛ موضوع شهادت باید به طور قطع و یقین بیان شود و هیچ‌گونه شک و تردیدی در مورد آن نباشد. چنان که پیامبر اکرم (ص) فرمود: «آفتاب را می‌بینی؟ بر مثل چنین امر روشنی گواهی بده و گرنه از شهادت دادن

۲۹. الهدایة فی شرح بدایة المتبتدی، ج ۲، ص ۳۳۹.

۳۰. المجموع شرح المذهب، ج ۲۰، ص ۳۰۵؛ المقدمات الممهّدات، ج ۳، ص ۲۵۵.

۳۱. قانون مدنی، ماده ۱۲۷۷.

۳۲. حدود الهی، صص ۴۶ و ۴۷.

۳۳. تحریر الروضه فی شرح اللمعه، ج ۱، ص ۱۵۹.

۳۴. الکافی، ج ۷، ص ۲۱۰.

در گذر».^{۳۵} از همین رو لازم است شاهد، مشهودعلیه را با چشم و گوش خودش دریافت نماید. بنابراین در حدود، با شهادت بر شهادت نمی‌توان جرم حدی را اثبات نمود.^{۳۶}

ثانیاً؛ شهود باید در مشهودعلیه از لحاظ زمان، مکان و سایر کیفیات بر فعل واحد، اتفاق نظر داشته باشند.^{۳۷} پس در صورت اختلاف آنان در هر یک از موارد فوق، نه تنها جرم را ثابت نمی‌کند، بلکه بر چنین شهودی، حد قذف نیز جاری می‌گردد.

نزد فقهای مذاهب اهل سنت نیز برای قبول شهادت و اثبات جرم حدی به استناد شهادت شهود، لازم است شهود از حیث نصاب و داشتن شرایطی مثل: عقل، بلوغ، طهارت و ... و نیز هماهنگی بر مشهودعلیه و موضوع شهادت در تمام جزئیات، دارای جمیع شرایط فوق باشند، مثلاً در باب حد زنا برای اثبات این جرم، شهادت چهار شاهد عدول که شرایط لازم را داشته باشند، لازم است، به علاوه، برای پذیرش شهادت آنان، نیز کیفیات مشخصی از جمله: اتحاد مشهودعلیه در تمام جزئیات، عدم رجوع از شهادت و ... در نظر گرفته شده است.^{۳۸}

(ب) سیاست بزه‌پوشی

این همه سخت‌گیری و حساسیت در اثبات جرایم حدی، علاوه بر اینکه ایجاد اطمینان خاطر و آسایش زندگی افراد جامعه از شر توطئه‌چینی افراد مغرض را به دنبال دارد، در راستای بزه‌پوشی و عدم اصرار بر اثبات جرم حدی نیز قابل تحلیل می‌باشد. بزه‌پوشی و جلوگیری از افشای زشتیها، متأثر از نگرش خاصی است که خطوط برجسته سیاست کیفری اسلام را شکل می‌دهد، از جمله این سیاستها می‌توان به سیاست کیفرزدایی و تأکید بر جنبه‌های اخلاقی پیگردهای

جزایی و رعایت مصالح عمومی، اشاره نمود.^{۳۹}

۲) اسقاط مجازات حدود

آنچه بیان شد، شروطی بود که در عمل، اثبات حدود را بسیار دشوار می‌نمود. در کنار این سیاستهای سخت‌گیرانه اثباتی، باید از موارد متعدد اسقاط مجازاتهای حدی یاد کرد که حتی در شرایط اثبات بزه نیز، اجرای مجازات را غیر ممکن می‌سازد.^{۴۰} گاهی این موانع سقوط کامل حد و در مواردی، توقف موقتی اجرای حدود را به دنبال دارند. در این بخش، طی دو بند، مهم‌ترین موانع ثابت و متغیر اجرای حدود بررسی می‌شوند.

(الف) موانع ثابت فقهی

منظور از موانع ثابت فقهی در اینجا، بیان موانعی است که در منابع فقهی، به طور کلی و صرف نظر از موقعیتهای و شرایط مختلف فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و ...، برای اجرای حدود در نظر گرفته شده است. در ادامه مختصری از مهم‌ترین این موانع ذکر می‌گردد.

۱. شبهه

شبهه در لغت به معنای التباس^{۴۱} و پوشیدگی کار و مانند آن است^{۴۲} و در خصوص معنای اصطلاحی آن بین فقها اختلاف نظر وجود دارد، اما در مجموع می‌توان گفت: اصطلاح شبهه در قاعده دره از معنای لغوی آن دور نیست و به همان معنای التباس و روشن نبودن واقعیت به کار می‌رود.^{۴۳} براساس قاعده «دره حدود به شبهه» در مواردی که امر بر مرتکب پوشیده شود و دقیقاً حرمت کاری بر وی معلوم نگردد و یا در مواردی که موضوع بر قاضی ملتبس شده و نتواند به طور قطع و یقین، حکمی را صادر کند، اجرای حدود منتفی می‌شود.^{۴۴}

۳۹. «بزه‌پوشی»، ص ۱۶۳.

۴۰. «عظمت نمادین حدود و موانع اجرایی آن؛ تأملی فلسفی و جامعه‌شناختی»، ص ۸۰.

۴۱. الصالح، ج ۶، ص ۲۲۳.

۴۲. فرهنگ بزرگ جامع نوین، ص ۶۹۸.

۴۳. «قاعده دره در فقه امامیه و حقوق ایران»، ص ۳۵.

۴۴. ریاض المسائل، ج ۱۳، ص ۴۱۸.

۳۵. السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، ج ۲، ص ۱۱۷.

۳۶. تحریر الروضه فی شرح اللعنه، ج ۱، ص ۱۶۰.

۳۷. حقوق کیفری در اسلام، صص ۷۶ و ۷۷.

۳۸. المبسوط، ج ۲۰، ص ۹۵؛ المجموع شرح المذهب، ج ۲۰، ص ۲۵۹؛

بداية المجتهد، ج ۴، ص ۲۴۷.

مستند این سیاست کیفری در اسلام، روایات متعددی است که در کتب روایی شیعه و سنی به تواتر نقل شده است که بر سقوط حد به واسطه وقوع شبهه دلالت می‌کنند. از جمله در روایتی پیامبر اکرم (ص) به طور عام می‌فرماید: «حدود به واسطه شبهه ساقط می‌شوند».^{۴۵} در روایت دیگری از امام صادق (ع) آمده است: «کسی که از روی جهالت عملی را انجام دهد، چیزی بر او نیست».^{۴۶} در کتب روایی اهل سنت نیز روایات متعدد در باب اسقاط حدود به واسطه شبهه وارد شده است، از جمله در روایتی از ام‌المؤمنین عایشه آمده است: «حدود را با هر وسیله‌ای توانستید از مسلمانان دور کنید، هرگاه برای مسلمانی راه‌گریزی پیدا کردید، راهش را آسان کنید. همانا خطای حاکم در عفو بهتر از خطایش در مجازات کردن است».^{۴۷} در روایت دیگری از عمر بن خطاب نقل شده است: «اگر حدود را به واسطه شبهات تعطیل کنم، برای من محبوب‌تر است از اینکه حدود را با شبهات اقامه کنم».^{۴۸}

در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ش نیز به این مطلب توجه شده و در ماده ۱۲۱ آن به صراحت آمده است: «در جرایم موجب حد به استثنای محاربه، افساد فی الارض، سرقت و قذف، به صرف وجود شبهه یا تردید و بدون نیاز به تحصیل دلیل، حسب مورد، جرم یا شرط مذکور ثابت نمی‌شود».

۲. توبه

توبه یکی از ابزارهای مهم اسقاط عمده کیفرهای حدی است که نشان دهنده انعطاف‌پذیری در اجرای مجازات و توجه اسلام به تربیت و اصلاح مجرم می‌باشد. در حالی که قاعده کلی در قوانین موضوعه، عدم سقوط مجازات به جهت ندامت از جرم یا توبه مرتکب است، در نظام کیفری اسلام، توبه یکی از اسباب مهم سقوط

مجازات حدود به شمار می‌آید.^{۴۹} بر این اساس چنانچه مجرم قبل از اثبات جرم از کرده خویش پشیمان شده و توبه نماید، حاکم اسلامی با احراز توبه وی، او را از تحمل کیفر حدی معاف می‌نماید.

باید توجه داشت که استثنائاً در جرایمی مثل قذف که جنبه حق‌الناس دارند، صرف توبه موجب اسقاط حد نمی‌شود، و تائب باید در اولین فرصت، حق مردم را به آنان بازگرداند. از این رو توبه مجازات آن را ساقط نمی‌کند و برحسب آیات ۴ و ۵ سوره نور بر قذف کننده سه حکم بار می‌شود: شلاق، عدم قبول شهادت وی و فاسق بودن او، مگر اینکه توبه نماید.^{۵۰}

براساس روایات متعدد، در صورت اقرار به جرم نیز، مجرم می‌تواند توبه نماید که در این صورت اختیار عفو و سقوط حد به حاکم واگذار شده است که حاکم اسلامی می‌تواند براساس مصالحی، مجرم تائب را از تحمل مجازات معاف نماید.^{۵۱}

قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ش در تبعیت از منابع فقهی و موازین شرعی با رویکردی بدیع و نسبتاً بی‌سابقه، تأثیر کلی یا جزئی نهاد توبه در سقوط واکنشهای کیفری را مورد توجه قرار داده است. این تأسیس، فرصت اصلاح بزهکار از طریق نوسازگاری داوطلبانه وی را فراهم کرده و توقف جریان متعارف دادرسیهای کیفری را موجب می‌گردد.^{۵۲} بازتاب این نهاد در مواد ۱۱۴ و ۱۱۵ ق.م.ا. ۱۳۹۲ش به ترتیب در مورد جرایم حدی و تعزیری انعکاس یافته است. با دقت در فلسفه پذیرش توبه در جرایم حدی معلوم می‌گردد که این نهاد در واقع ابزاری در جهت اصلاح و تربیت مجرمان به شمار می‌آید که با استفاده از آن مجرم می‌تواند پس از ارتکاب گناه و جرم از کرده خود پشیمان شده، مجدد قصد اصلاح خویش نماید و از تحمل مجازات و تبعات آن در امان بماند.

۴۹. «فلسفه مجازاتها در فقه کیفری»، ص ۴۲.

۵۰. «نقش توبه در اسقاط حدود»، ص ۱۹.

۵۱. السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، ج ۳، ص ۴۵۶.

۵۲. «نقش توبه در حدود و تعزیرات»، ص ۱۵۴.

۴۵. من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۷۴.

۴۶. الوافی، ج ۱۲، ص ۵۹۵.

۴۷. الکتاب المصنف فی الاحادیث و الآثار، ج ۵، ص ۵۱۲.

۴۸. همان، ج ۵، ص ۵۱۱.

۳. عفو مجرم

یکی دیگر از موانع اجرای حدود، عفو و بخشودگی مجرم است. بر این اساس، طبق قواعد و مستندات و طی شرایطی، مجرم از تحمل مجازات معاف می‌گردد. عفو در حدود، تحت شرایطی خاص عموماً از اختیارات حاکم اسلامی است، مگر در مواردی که جنبه حق الناس داشته باشد، مثل قذف که در این موارد عفو در اختیار بزه‌دیده یا صاحب حق قرار دارد. در حقوق الله براساس قاعده «اختیار امام در عفو اقرار کننده به حد» در صورت رجوع از اقرار یا توبه که مورد پذیرش همه فقها قرار گرفته، چنانچه کسی به ارتکاب حدی اقرار نماید و سپس توبه نموده و از اقرار خود عدول نماید، امام اختیار دارد که او را عفو کند، یا حد بر وی جاری نماید.^{۵۳}

عفو مجرم نیز یکی از ابزارهای بسیار مفید در جهت توجه حاکم به اصلاح و بازگشت پذیری مجرم به جامعه است که در نظام کیفری اسلام، طراحی شده است، تا با به کارگیری آن، حاکم بتواند حتی پس از اثبات جرم و در آستانه اعمال کیفر، با توجه به ندامت و پشیمانی مجرم و اطمینان از تربیت و تنبیه مجرم، او را از تحمل مجازات معاف نماید و فرصت مناسبی را فراهم نماید، تا اینکه مجرم از کرده خود پشیمان شده و اصلاح گردد و از عفو استفاده نماید.

۴. موانع مکانی

آنچه از بررسی منابع فقه اسلامی به دست می‌آید، این است که اجرای حدود در برخی از مکانها ممنوع شده است. از جمله این اماکن، مساجد و حرم مکه می‌باشند که براساس آیات قرآن و روایات معصومان(ع)، محل امن الهی هستند و هرکس حتی مجرم و مستحق کیفر، وارد آنها شوند، موقتاً از تحمل کیفر معاف خواهند بود. دومین محدوده مکانی که اجرای حدود در آن ممنوع است، سرزمین دشمن می‌باشد که به اعتقاد بسیاری از فقها، اجرای حد در آن ممنوع شده است. مستند این حکم نیز روایاتی است که از ائمه نقل شده است.

۵۳. «قاعده درأ در فقه امامیه و حقوق ایران»، ص ۱۸۶.

از جمله امام باقر(ع) از امام علی(ع) نقل می‌کند که فرمود: «بر هیچ‌کس در سرزمین دشمن، حد جاری نمی‌کنم».^{۵۴} در روایت دیگری امام علی(ع) علت این حکم را بیان می‌کند و می‌فرماید: «بر هیچ‌کس در سرزمین دشمن، حد جاری نمی‌کنم، تا اینکه از آن سرزمین خارج شود؛ زیرا این ترس وجود دارد که به شخصیت وی لطمه خورده و جریحه دار گردد و به دشمن ملحق شود».^{۵۵} البته شاید بتوان گفت که یکی دیگر از حکمتهای این ممنوعیت، پیشگیری از سوءاستفاده‌های احتمالی دشمنان باشد که بخواهند با القای شبهه و تبلیغات سوء علیه اسلام، چهره اسلام را خشن جلوه دهند و از این طریق دیگران را نسبت به اسلام بدبین نمایند.

ب) موانع متغیر فقهی

در بعضی موقعیتهای زمانی و مکانی و به دنبال تحول در شرایط فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و ...، حفظ مصالح مهم‌تر مثل مصلحت حفظ حکومت اسلامی، با اجرای برخی از حدود، با چالش مواجه می‌گردد، از این رو حکومت اسلامی به منظور ایجاد نظم و امنیت داخلی و خارجی و پاسداری از منافع و مصالح ثابت و متغیر مورد نظر شارع و با توجه به بسترهای متغیر زمانی و مکانی، اقدام به اتخاذ سیاستی مناسب در زمینه اجرای حدود می‌نماید.

همچنین فرامین و احکام الهی بی‌حکمت و دلیل نیست، به همین خاطر تمام مذاهب اسلامی بر این باورند که احکام شریعت مبتنی بر مصالح و مفاسدند و دین در واقع برای جلب مصلحت بندگان و دفع مفسده از آنان آمده است^{۵۶} و این امر با تأمل در کتاب و سنت و نیز در عملکرد بزرگان دینی به چشم می‌خورد. به عبارت دیگر، مقاصدالشریعه یا اهداف و مقاصد احکام الهی، امری اصیل و اساسی در تفکر اسلامی می‌باشد و باید در وضع و اجرای احکام و فرامین شریعت همواره

۵۴. الکافی، ج ۷، ص ۷۲۱.

۵۵. الوافی، ج ۱۵، ص ۲۸۲.

۵۶. «نظریه مقاصدالشریعه یا اهداف دین»، ص ۹۵.

مورد توجه قرار گیرد و نادیده گرفتن مقاصد الشریعه می‌تواند زمینه تبعات سوء و نامطلوب را در اجرای برخی از احکام ایجاد نماید.

از این رو کیفی‌های حدود نیز تابع مصالح و مفاسد بوده و به دنبال رسیدن به اهداف و مقاصد خاصی تشریح و اجرا می‌شوند و اگر در مواردی اجرای حدود، اهداف و مصالح مورد نظر شریعت را تأمین نکند و یا اینکه ایجاد مفاسد نماید، در این صورت حاکم اسلامی اجازه خواهد داشت اجرای آن را متوقف سازد.^{۵۷} براساس این مصلحت منصوص هر زمان امام مسلمانان با نگاهی ژرف و حکیمانه اجرای حدود را مستلزم مفاسد بزرگ‌تری دید، می‌تواند تا مرتفع شدن موانع، دست از اجرای حدود بردارد.

در این قسمت، برخی از مهم‌ترین اسباب مصلحت ساز موانع اجرای حدود بررسی می‌شوند. باید در نظر داشت، این اسباب و موانع، مورد اتفاق فقها نبوده و همواره موافقان و مخالفانی در میان فقها دارد. همچنین این موانع، همیشگی و ثابت نیستند، بلکه متغیر بوده و با تغییر شرایط و موقعیتها، تغییر کرده و در شرایطی حذف می‌شوند.

۱. چالشهای حقوق بشری

یکی از مواردی که برخی آن را یکی از موانع اجرای حدود در عصر حاضر می‌دانند، چالشهای حقوق بشری است. به این معنا که اعلامیه‌های حقوق بشر جایگاه ویژه‌ای در قوانین کلیه کشورها دارد، تا آنجا که داوری عمومی درباره خوب یا بد بودن یک نظام حقوقی، با مقیاس اجرا یا عدم اجرای آن اصول در آن نظام، سنجیده می‌شود و کسانی که پایبند به این حقوق نباشند، در واقع، ناقضان حقوق بشر بوده و در مناسبات جهانی، منزوی و مطرود خواهند شد. انتقادات و ایرادات بر مجازاتهای اسلامی که از سوی دشمنان اسلام مطرح می‌شوند، بیشتر از اینکه جنبه بشر دوستانه داشته باشند، اهداف سوء و مغرضانه را

دنبال می‌کنند؛ زیرا اگر این مدعیان حقوق بشر به دنبال احقاق حقوق انسانها بودند، این همه خونهای بی‌گناه را نمی‌ریختند و باعث ناامنی و بیچارگی ملتها نمی‌شدند. به‌رغم آشکار بودن هدف دشمنان در شبهه‌افکنی و تبلیغات سوء آنان در خصوص مجازاتهای حدود، نظام کیفری اسلام، جلو هرگونه شبهه و ایراد را گرفته و هدف رسیدن انسانها به عزت و صلاح را دنبال می‌کند و این مصلحت را در رأس امور و مقدم بر بسیاری از احکام می‌داند.

چنان که دیدیم شارع برای اثبات حدود، از یک طرف، چنان سخت‌گیری و حساسیتی به خرج داده که عملاً میزان ناچیزی از جرایم حدی، اثبات می‌شود. از طرف دیگر، در فرایند اجرای حدود نیز موانعی در نظر گرفته که به فرض اثبات جرم، اجرای مجازات، به سادگی ممکن نیست. همچنین به اعتقاد برخی محققان اسلامی، گاهی مصالح عامه مسلمانان، عدم اجرای حدی را می‌طلبد که این هم جزء شرایط اجرای حدود به شمار می‌آید.^{۵۸} از این رو اگر در شرایطی خاص، اجرای برخی از حدود، زمینه بهانه تراشی و توطئه دشمنان را فراهم نماید و مصالح اساسی جامعه اسلامی به خطر افتد، حاکم اسلامی به موجب صدور حکم حکومتی، به منظور حفظ مصلحت و دفع مفاسد، می‌تواند به صورت موقت و مقطعی، حکم مقتضی صادر نماید. چنان که براساس نظر فقها از جمله امام خمینی (ره)، حاکم اسلامی در این زمینه اختیار عمل دارد.^{۵۹}

از جمله نمونه‌های این انعطاف‌پذیری و تعدیل نظر شارع در قوانین می‌توان به «برابر شدن دیه اقلیتهای دینی شناخته شده در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با دیه مسلمانان» در سال ۱۳۸۲ش براساس نظر ولی‌امر و همچنین بازنگری در نحوه اجرای حد رجم اشاره نمود. در ماده ۲۲۵ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ش آمده است: «حد زنا برای زانی محصن و

۵۸. «حدود در زمان ما؛ اجرا یا تعطیل»، ص ۲۱.

۵۹. صحیفه نور، ج ۲۰، ص ۴۵۲.

۵۷. الوافی، ج ۱۵، ص ۲۸۲.

زانیه محصنه رجم است. در صورت عدم امکان اجرای رجم، با پیشنهاد دادگاه صادر کننده حکم قطعی و موافقت رئیس قوه قضائیه، چنانچه جرم با بینه ثابت شده باشد، موجب اعدام زانی محصن و زانیه محصنه است و در غیر این صورت موجب ۱۰۰ ضربه شلاق برای هریک می‌باشد».

۲. اخلال در انسجام ابعاد شریعت

یکی دیگر از موانع جدی اجرای حدود در عصر غیبت، اخلال در انسجام ابعاد اسلام است. با این توضیح که اسلام شامل ابعاد مختلف تربیتی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، حقوقی و ... بوده که در ارتباط کامل و هماهنگ با یکدیگر عمل می‌کنند. به عبارتی دیگر، اسلام دارای نظام شرعی و حقوقی است که به این مجموعه، «شریعت» اطلاق می‌شود. در این سیستم اگر قسمتی از آن دچار اخلال و تزلزل گردد، بر سایر ارکان تأثیرگذار خواهد بود. در این نظام، سازوکارهای مناسب برای تربیت و سعادت انسانها پیش‌بینی، و در کنار آن برای متخلفان و حرمت شکنان که خود را از امکانات سعادت محروم نموده و موجب تباهی خود و اجتماع می‌شوند، نیز عقوبت در نظر گرفته شده است. حدود نیز بخشی از نظام اسلامی هستند که اجرای آنها منوط به صحت و تحقق سایر ارکان می‌باشد و در صورتی که ابعاد دیگر کامل و صحیح نباشند، اجرای حدود نیز تا فراهم شدن شرایط آن، تعطیل خواهد شد.^{۶۰} از این رو برای اجرای حدود، باید شرایطی در جامعه وجود داشته باشد که مهم‌ترین آنها از این قرار است:

اولاً؛ یکی از مهم‌ترین ابعاد و شرایط در جهت اجرای احکام حدود، به اعتقاد شیعه امامیه، وجود انسان کامل در رأس مدیریت اجتماعی است و در صورت اخلال یا فقدان چنین مدیریتی، اعمال مجازات حدود با اشکال و تردید مواجه خواهد بود.^{۶۱}

ثانیاً؛ در نظام اسلامی ایجاد فضای فرهنگی و تربیتی

مناسب با ابزارهایی مثل امر به معروف و نهی از منکر، مقدم بر کیفر و مجازات است و مادامی که نظام اخلاقی و تربیتی جامعه اصلاح نشود و رذایل و محرّمات به عنوان یک هنجار اجتماعی وجود داشته باشد، نمی‌توان با مجازات افراد به اهداف و مقاصد متعالی شریعت از وضع حدود، دست یافت. پس اول باید جامعه به وضع مطلوبی از تربیت و اصلاح برسد، پس از آن بر ناقضان هنجارهای مورد قبول جامعه، مجازات و به خصوص حدود را اجرا نمود. چنان که پیامبر اکرم(ص) زمانی به اقامه حدود اقدام کرد که اسلام را در جامعه جاری و اسباب و زمینه‌های فساد در جامعه را تا حدودی، ریشه‌کن نمود.^{۶۲}

ثالثاً؛ یکی از مهم‌ترین ابعاد نظام منسجم اسلامی، زمینه‌ها و شرایط اقتصادی جامعه است و چنانچه در جامعه، اقتصاد سالم وجود نداشته باشد و آحاد جامعه به لحاظ اقتصادی در تنگنا باشند، قطعاً اجرای مجازات حدود توجیه منطقی و شرعی نخواهد داشت؛ زیرا به صراحت روایت نبوی(ص)،^{۶۳} کفر و بی‌ایمانی از آثار و نتایج فقر در جامعه است. در شرایط نابسامان اقتصادی که مردم برای امرار معاش و کسب حداقل نیازهای ضروری زندگی، دست به هر کاری می‌زنند، با اجرای حدود الهی، اهداف والای وضع حدود که همانا سعادت فرد و جامعه است، محقق نخواهد شد، بلکه مشکلات و تباهیهای گسترده‌تری را نیز به وجود خواهد آورد.

۳. وهن اسلام

اسلام دین عطف و رحمت بر جهانیان است و تمام احکام آن اعم از تلخ و شیرین برای سعادت دنیا و آخرت انسانها وضع شده است؛ بسان دارویی که به ظاهر تلخ بوده، ولی برای شفا و سلامتی بیمار از سوی پزشک، تجویز و توصیه می‌شود و رعایت آن برای بیمار ضروری و مؤثر است. در این راستا در برخی زمانها و موقعیتها، اجرای برخی احکام و

۶۲. فقه العولمی، ج ۱، ص ۲۸.

۶۳. الکافی، ج ۲، ص ۳۰۷.

۶۰. «حدود در زمان ما؛ اجرا یا تعطیل»، ص ۷۲.

۶۱. همان، ص ۷۳.

مجازاتهای اسلامی به چشم دیگران سنگین و خشن به نظر می‌رسد، به طوری که نسبت به اسلام بدبین شده و از حقیقت و مقاصد عالی‌ه اسلامی دور می‌شوند. برای پیشگیری از ایجاد این وضعیت و کنترل این جریان فکری ناصحیح، باید به دنبال راهکاری صحیح، در جهت ایجاد فضای مناسب برای معرفی اسلام ناب باشیم و موجبات دل‌زدگی و تنفر بیشتر در دل غیرمسلمانان از اسلام را فراهم نکنیم. از این رو به اعتقاد برخی از فقها و محققان اسلامی، چنانچه اجرای برخی از حدود مثل رجم و قتل و به ویژه اجرای آنها در ملاء عام، زمینه را برای تبلیغات علیه اسلام در مجامع جهانی ایجاد نماید و موجب تنفر عمومی نسبت به دین و احکام الهی گردد و با توجه به وضع دنیا، موجبات وهن اسلام را فراهم نماید، براساس حکم ثانویه فقهی، شاید بتوانیم اجرای حدود را به تأخیر بیندازیم.^{۶۴}

نتیجه‌گیری

۱. در اسلام قواعد و ضوابط و اصول خاصی برای حدود در نظر گرفته شده است و این نوع مجازاتها از حیث تعریف، محدودیت، اصول حاکم بر آنها و سایر ابعاد و ویژگیها، تفاوت‌های اساسی با سایر انواع کیفرها دارند و در پی رسیدن به اهداف و مقاصد والایی در جامعه وضع و تشریح شده‌اند و از آنجا که جرایم مستوجب حد بیشترین آسیب را به اجتماع وارد می‌آورند، کیفرهای به نسبت شدیدتری نیز برای مقابله با این جرایم تجویز شده است.

۲. در شریعت اسلام، حدود از عظمت و جایگاه ویژه‌ای برخوردارند، به طوری که سودمندی حاصله از اجرای حدود برای سعادت و آبادانی اجتماع، حتی بیش از ۴۰ شبانه روز بارندگی دانسته شده است. با این وجود مسیر بسیار سخت اثبات این جرایم همچون حساسیت در نصاب و کیفیت اقرار و شهادت و سیاست بزه‌پوشی

۶۴. «چشم اندازی بر حدود و اجرای علنی آن»، ص ۲۲؛ «چالش برون فقهی در اجرای حدود در عصر غیبت»، ص ۱۳۲.

در اسلام و همچنین عوامل متعددی که موجب سقوط مجازات می‌گردد، مثل توبه و وقوع شبهه، این ابهام را موجب می‌شود که از نگاه شارع حکیم، اراده‌ای جدی برای اجرای حدود وجود ندارد.

۳. به نظر می‌رسد که شارع مقدس در این خصوص از یک سیاست ارعابی مرحله‌ای و طبقه‌بندی شده بهره برده است. زیرا در گام نخست نمایش عظمت مجازات و تهدید به اجرای آن، مسیری برای پیشگیری از بزه تلقی می‌شود. در مرحله اثبات نیز با تمسک به سیستمهای سخت‌گیرانه و دقیق در این مسیر، بزهکار را به سوی توبه و اصلاح اعمال خویش سوق می‌دهد و با تأکید بر شدت و حدت مجازات، اهداف ارعابی را سرلوحه اهداف خویش قرار داده است. انعطاف‌پذیری در اجرا و یا سقوط کیفر نیز مسیری برای اصلاح توبه بزهکار می‌باشد. به علاوه با اعمال این سیاست، به دنبال حفظ ارزشها و آرمانهای مطلوب شارع در جامعه از طریق حفظ قداست آنها بوده است؛ زیرا در اثر تکرار هنجار شکنی و نقض ارزشها و به تبع آن، اعمال مجازاتها به طور مکرر، قبح عمل در نظر افراد اجتماع، فروکش کرده و بی‌توجهی به ارزشها و نقض آنها در جامعه، به یک هنجار در جامعه تبدیل می‌شود.

۴. کیفر حدود را می‌توان به شمشیری برنده و البته نمادین (تهدید شدید بزهکار به مجازاتی که بسیار سخت و در موارد بسیار محدود اجرا می‌شود) تشبیه نمود که در راستای ارعاب و بازدارندگی از جرایم مستوجب حد و سپس ایجاد توبه و پشیمانی در صورت ارتکاب بزه، به کار برده می‌شود و بدین وسیله ضمن حراست از ارزشهای جامعه، حداقل آثار سوء را در جامعه بر جای می‌گذارد.

۵. برخلاف آنچه از مطالب بالا دریافت می‌شود، باید گفت: وضع احکام مربوط به حدود در اسلام، بیهوده نیست، بلکه به این معنا است که وضع چنین سیاست دقیق و جالب در حدود، باعث آثار متعدد و مهمی است که حداقل عوارض منفی را در اجرای مجازاتها

خواهد داشت و اهداف و مقاصد متعالی شارع را که همان حفظ ارزشهای والای اسلامی و انسانی می‌باشد، برای آحاد جامعه اسلامی به ارمغان خواهد آورد. اما در موارد محدود که اجرای مجازات لازم آید و جرم

حدی با شرایط آن به اثبات برسد، ناگزیر از اجرای آنها خواهیم بود، چنان که در قرون اولیه اسلامی نیز موارد محدودی از اجرای مجازاتهای حدی گزارش شده است.

کتابنامه

- قرآن کریم.
- آرام، احمد و دیگران، *الحیاء*، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۰ ش.
- ابن ابی شیبیه، عبد الله بن محمد، *الکتاب المصنف فی الاحادیث و الآثار*، ریاض، مکتبه الرشد، چاپ اول، ۱۴۰۹ ق.
- ابن ادریس حلی، محمد بن احمد، *السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی*، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۰ ق.
- ابن بابویه، محمد بن علی، *من لا یحضره الفقیه*، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۳ ق.
- ابن رشد، ابوالولید محمد بن احمد، *بدایه المجتهد و نهایه المقتصد*، قاهره، دارالحدیث، ۱۴۲۵ ق.
- ابن ماجه قزوینی، محمد بن یزید، *سنن ابن ماجه*، بیروت، دارالکتب العربی، بی تا.
- امینی، علیرضا؛ و آیتی، سید محمدرضا، *تحریر الروضه فی شرح اللمعه*، تهران، سمت؛ موسسه فرهنگی طه، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۸ ش.
- بخاری، محمد بن اسماعیل، *صحیح البخاری*، دمشق، دارالطوق النجاه، چاپ اول، ۱۴۲۲ ق.
- بهبودی، محمداقبر، *گزیده کافی*، تهران، علمی و فرهنگی، چاپ اول، ۱۳۶۳ ش.
- جزیری، عبدالرحمن بن محمد، *الفقه علی المذاهب الاربعه*، بیروت، دارالکتب العلمیه، چاپ دوم، ۱۴۲۴ ق.
- جوان جعفری، عبدالرضا؛ و ساداتی، سید محمدجواد،
- «عظمت نمادین حدود و موانع اجرایی آن؛ تأملی فلسفی و جامعه شناختی»، فصلنامه دیدگاههای حقوق قضایی، سال هجدهم، شماره ۶۳، پاییز ۱۳۹۲ ش.
- جوهری، اسماعیل، *الصحاح*، بیروت، دارالعلم للملایین، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ ق.
- حاجی ده‌آبادی، احمد، «قاعده درأ در فقه امامیه و حقوق ایران»، *مجله فقه و حقوق*، سال دوم، ۱۳۸۵ ش.
- همو، *قواعد فقه جزایی*، تهران، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ دوم، ۱۳۸۹ ش.
- حسینی شیرازی، سید محمد، *فقه العولمی*، بیروت، مؤسسه الفکر الاسلامی، ۱۴۲۳ ق.
- خمینی، روح‌الله، *صحیفه نور*، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۵ ش.
- زحیلی، وهبه، *الفقه الاسلامی و ادلته*، دمشق، دارالفکر، بی تا.
- سرخسلی، محمد بن احمد، *المبسوط*، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۱۴ ق.
- سیاح، احمد، *فرهنگ بزرگ جامع نوین*، تهران، اسلام، چاپ دهم، ۱۳۶۵ ش.
- شیدائیان، مهدی؛ و امیری، علی، «چالش برون فقهی در اجرای حدود در عصر غیبت»، *مجله حقوق اسلامی*، سال هفتم، ۱۳۸۹ ش.
- صادقی، محمدهادی، «بزه‌پوشی»، *مجله حقوقی دادگستری*، شماره ۲۸ و ۲۹، ۱۳۷۸ ش.
- همو، «نقش توبه در حدود و تعزیرات»، *پژوهشنامه*

- حقوق کیفری، سال چهارم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۷۸ ش.
- ۱۳۹۲ ش. - محقق داماد، مصطفی؛ و سادات حسینی، سید
- طاهری، حبیب‌الله، «نقش توبه در اسقاط حدود»، -
مجله پژوهش‌های فقهی، سال ششم، شماره دوم،
۱۳۸۹ ش.
- طباطبایی، سید علی، ریاض المسائل، قم، مؤسسه
النشر الاسلامی، چاپ اول، ۱۴۲۲ ق.
- فیض کاشانی، ملا محسن، الوافی، اصفهان، کتابخانه
امام امیرالمؤمنین (ع)، چاپ اول، ۱۴۰۶ ق.
- قربان‌نیا، ناصر، «فلسفه مجازاتها در فقه کیفری»، -
مجله رواق اندیشه، شماره ۳، ۱۳۸۰ ش.
- قرطبی، ابوالولید محمد بن احمد، المقدمات
الممهديات، دارالعرب الاسلامی، چاپ اول، ۱۴۰۸ ق.
- کریمی، حسین، حدود الهی، تهران، گروه فرهنگی
جهاد دانشگاهی دانشگاه صنعتی شریف، ۱۳۶۱ ش.
- کلینسی، ابوجعفر محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، -
دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ ق.
- مالک بن انس، الموطأ، مكتبة العالمیه، چاپ دوم، -
بی تا.
- محقق داماد، مصطفی، «حدود در زمان ما: اجرا
یا تعطیل»، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۲۵ و ۲۶،
- ۱۳۷۸ ش. - محقق داماد، مصطفی؛ و سادات حسینی، سید
- حسین، «چشم اندازی بر حدود و اجرای علنی آن»
(گفتگو)، مجله آموزه‌های فقهی، دانشگاه علوم اسلامی
رضوی، شماره ۲، ۱۳۸۰ ش.
- محمدی گیلانی، محمد، حقوق کیفری در اسلام،
تهران، سایه، چاپ اول، ۱۳۷۹ ش.
- مرغینانی، علی بن ابی‌بکر، الهدایة فی شرح بدایة
المبتدی، بیروت، داراحیاء التراث العربی، بی تا.
- موسوی اردبیلی، سید عبدالکریم، فقه الحدود و
التعزیرات، قم، مکتبه امیرالمؤمنین، چاپ اول، ۱۴۱۳ ق.
- نجفی، محمدحسن، جواهر الکلام، بیروت، داراحیاء
التراث العربی، بی تا.
- نوری، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل و
مستنبط المسائل، قم، مؤسسه آل‌البیت (ع)، چاپ اول،
۱۴۰۸ ق.
- نووی، یحیی بن شرف، المجموع شرح المذهب،
دارالفکر، بی تا.
- ویسی، زاهد، «نظریه مقاصد الشریعه یا اهداف دین»، -
مجله کتاب نقد، شماره ۴۴.